

PAUL GERHARDT.

EEN ZANGER BIJ DE GRATIE GODS.

1607—12 Maart—1907.

¶nder de gaven, die God ten dienste van Zijn Gemeente gegeven heeft, mag de dichtkunst als één der eerste worden genoemd, en dan wel in het bijzonder de gave van liederen te dichten. Het Christelijk lied heeft het Evangelie bekend gemaakt, waar het woord de blijde boodschap niet brengen kon, en het heeft in de harten der geloovigen troost en bemoediging gebracht, onberekenbaar groot. Daarom dankt de Gemeente God voor den liederdichter, en daarom herinneren wij thans aan een zanger bij de gratie Gods, wiens derde eeuwfeest in onze dagen valt. Het is Paul Gerhardt — of zooals hij zelf altijd zijn naam schreef — Paulus Gerhardt, wiens naam in eere is in geheel Duitschland, maar die ook onder ons geen onbekende is. Ieder kent bijv. het lied: „Beveel gerust uw wegen,” (Gez. 273) dat in zeer vele talen is overgezet.

Paul Gerhardt was een Sakser gelijk Luther; niet ver van Wittenberg werd hij geboren in het stadje Gräfenhainichen, waar zijn vader burgemeester was. Uit zijn jeugd is zeer weinig bekend; zelfs weten we niet, aan welke Hoogeschool hij gestudeerd heeft. Hij zelf schijnt er geen aantekeningen van te hebben bewaard, en wat er in de stadhuisregisters en kerkeboeken van opgeteekend mocht wezen, is verloren gegaan, toen zijn vaderstad in den dertigjarigen oorlog werd verbrand. Die oorlog heeft een grooten invloed uitgeoefend op het leven van den dichter. Elf jaar was hij oud, toen de krijg begon, en een-en-veertig toen de vrede gesloten werd, en die oorlog heeft het Deutsche vaderland heel wat anders geteisterd dan de tachtigjarige het onze. Wij hebben slechts de enkele oorlogsjaren 1572—1574, die eenigszins te vergelijken zijn met de gruwelen, die Duitschland dertig jaren lang heeft ondergaan. Wij hebben alleen maar te vermelden, dat de bevolking van Duitschland gedurende den oorlog tot op de helft verminderd is. Hongersnood en pest volgden overal het zwaard en de brandfakkels op den voet, en het is geen wonder, dat wie zulk een oorlog doorleeft, ernstig en weemoedig gestemd wordt. Het klinkt dan ook in één van zijn liederen:

„Wat zijn mijn levensdagen
Reeds van mijn vroegste jeugd?
Slechts angsten, moeite en plagen,
Zoolang het mij maar heugt!
Wat heb ik menig morgen
En menig lieven nacht
In kommer en in zorgen
Des harten doorgebracht.”

In een ander lied spreekt hij van „zooveel angst en plagen, van beven en versagen,” waarmee thans de wereld bedekt is. Er bestaat een lied van hem over de Goddelijke bewaring in de ernstige tijden van den oorlog; daarin spreekt hij:

„Wat is de last toch groot en zwaar
Dien Gij ons geeft te dragen.”

En dan verklaart hij in een volgend couplet:

„De last, dat is de oorlogsvloed,
Die thans alom deez' aard met bloed
En heete tranen vult.”

Hoe diep klinkt dan ook uit des dichters borst zijn

jubellied, alom in Duitschland bekend, als eindelijk in 't jaar 1648 de Westfaalsche vrede wordt gesloten:

„God lof, nu heeft weerklonken
Het eedle vrede- en vreugdewoord,
Dat voortaan zullen rusten
De spies, de zwaarden en de moord.”

Doch tegelijk hooren we den dichter klagen:

„We zijn voorwaar geslagen
Met harde, strenge roë,
En nochtans moet men vragen,
Of niemand weet waartoe.”

En als hij dan komt op de ellende van den oorlog, dan zegt hij:

„Zie die verwoeste burchten,
Die steden vol van gruis en puin,
Die eertijds schoone velden
Bezaaid met welig graan,
Waar nu slechts heidestruiken
En woeste boomen staan;
Die graven, vol van lijken,
Die grond, gedrenkt met menschenbloed.”

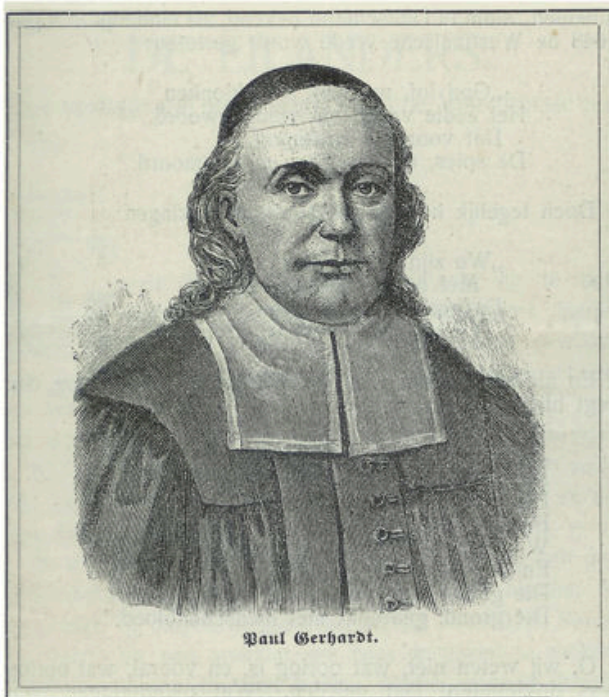
O, wij weten niet, wat oorlog is, en vooral, wat oorlog was driehonderd jaar geleden. Wat plunderingen, wat brandstichtingen, wat martelingen, wat verwoestingen. Er zijn dorpen in Saksen, die gedurende den oorlog 40, 50, ja 100 maal verwoest zijn, nu door de eene, dan door de andere partij. Als een tijdgenoot ons van die ellende vertelt, dan huiveren we, en we bidden om bewaring van den vrede, dien we reeds sedert menschenheugenis genieten.

Paul Gerhardt ondervond zelf ook de gevolgen van den oorlog. Hij had theologie gestudeerd, doch op zijn een en veertigste jaar was hij nog altijd candidaat en was het hem nog niet gelukt een predikantsplaats te vinden. De Deutsche burgers konden de kosten van den eeredienst niet betalen. Gerhardt, die reeds naam gemaakt had als dichter, en wiens liederen reeds gezongen werden in kerk en huis, was bij 't einde van den oorlog huisonderwijzer bij een rechterlijk ambtenaar in Berlijn; eerst drie jaar later, in 1651, werd hij beroepen tot predikant te Mittenwalde in Brandenburg. In het getuigschrift, dat hij uit Berlijn meekreeg, heet hij „een persoon van bekende vlijt en geleerdheid, van een goeden geest en onvervalscht geloof, bovendien van een eerlijk en vredelievend gemoed en een onberispelijken wandel.”

Vijf jaren lang heeft hij daar gewerkt en de blijde boodschap verkondigd in de volle bewustheid van zijn gemeenschap aan Christus.

In het laatste jaar van zijn verblijf aldaar trad hij in het huwelijk met Anna Maria Bertholdt, een dochter van den ambtenaar, waar hij huisonderwijzer was geweest. De bruidegom was toen reeds 48, de bruid 32 jaar. Een huwelijk met groote liefde en zware beproevingen. Van de vier kinderen, die geboren werden, stierven drie reeds in hun vroegste jeugd; alleen het jongste, Paul Friedrich, overleefde zijn ouders. Bij die huiselijke beproeving kwam de maatschappelijke; Paul Gerhardt kreeg ontslag uit zijn ambt.

Dat gebeurde hem te Berlijn. In Mei 1657 werd hij beroepen aan de Nikolai-kerk te Berlijn, en het scheen, dat thans voor hem goede dagen zouden aanbreken. Hij kreeg veel toeloop; de dichter was bekend; achttien van zijn liederen werden reeds in de kerken gezongen, en het troostlied: „Beveel gerust uw wegen,” dat in 1653 verschenen was, had stormenderhand de harten van alle Evangelischen in Duitschland in bezit genomen. En toch moest hij uit Berlijn heengaan.

Paul Gerhardt.

Er werd in die dagen in Brandenburg (het latere Pruisen) ontzettend getwist tusschen Lutherschen en Gereformeerden. Brandenburg had zich indertijd vóór de Luthersche belijdenis verklaard; het Vorstenhuis echter behoorde tot de Gereformeerde kerk, en daardoor was er in Brandenburg plaats voor twee kerken, in afwijking van den regel, dat er in één land maar één kerk was. Deze twee worstelden thans om de opperheerschappij, en die worsteling uitte zich in bitteren twist. Op de kansels klonken niet meer woorden van noodiging voor den zondaar, woorden van troost en opwekking voor den geloovige, maar woorden van strijd tegen de andersdenkenden. De prediking was een uiteenzetten, uiteenpluizen van de verschilpunten tusschen de twee belijdenissen, een verketten en veroordeelen onder booze woorden van wie ander inzicht had. Paul Gerhardt deed in dezen strijd niet mee. Hij behoorde tot de Luthersche kerk, maar in de eerste plaats was hij veel te zachtmoedig van karakter, en ten tweede wist hij een veel betere boodschap voor den predikstoel, een boodschap van genade en vergeving, dan dat hij zich in den strijd zou mengen.

Daarin mengde zich ten slotte de keurvorst, de vrome en voortreffelijke Friedrich Wilhelm. De strijd begon hem te verdrieten, en daarom belegde hij samenkomsten van de woordvoerders der twee partijen, in de hoop, dat ze tot overeenstemming zouden komen. Toen dit doel niet bereikt werd, verbood hij, op straffe van ontslag, ieder predikant van beide belijdenissen, op den kansel enig woord te spreken tegen de tegenpartij. Daartoe moesten alle predikanten zich verbinden met onderteekening van hun naam. Voor Paul Gerhardt zou die onderteekening niet moeilijk zijn geweest; toch deed hij het niet, want de Luthersche belijdenis was hem lief, en hij vreesde, dat hij met zijn naam te zetten den eersten stap deed op den weg, die tot verloochening leidde; hij vreesde, dat de keurvorst geheel Brandenburg Gereformeerd wilde maken. Gerhardt weigerde dus. Sommige van zijn ambtgenooten, die eveneens weigerden, kregen hun ontslag thuis, Gerhardt echter niet, wyl de keurvorst, evenals ook zijn gemalin Henriëtte Louise van Oranje (dochter van onzen Frederik Hendrik) zooveel op had met den dichter van het „Befiehl du deine Wege.” Gerhardt echter, die niet gedragen wilde zijn door persoonlijke gunst, legde om des beginsels wil zijn ambt neer. (Jan. 1667.)

Drie jaar lang is de dichter thans zonder vaste betrekking; God heeft echter gezorgd, dat, al kwam het water soms tot aan de lippen, de nood toch niet grooter werd dan de kracht. Voorzeker heeft de dichter thans steun gehad van zijn gedicht, dat niet, zooals men wel eens gemeend heeft, en zooals een schoone overlevering vertelt, bij deze gelegenheid gedicht is; dat integendeel toen reeds in de kerken werd gezongen. In dezen tijd van druk verloor de dichter (Febr. 1669) ook nog zijn gade. Eindelijk in 1670 kreeg hij een beroep in een Luthersche kerk in Lübben, thans ook behoorende tot Brandenburg, maar toen tot het gebied van Saksen-Merseburg. Daar heeft hij nog zes jaar gepredikt, en daar is hij in zijn zeventigste jaar gestorven, 7 Juni 1776. Kort vóór zijn dood riep hij nog vol vreugde uit in de woorden van één zijner liederen:

„Geen dood kan ons meer dooden;
Hij voert uit duizend nooden
Ons in ter zaligheid;
Hij sluit de poort van 't lijden,
Doet ons met vreugde scheiden
En leidt ons naar Gods heerlijkheid.”

De stad Lübben liet tot zijn gedachtenis zijn beeltenis in de kerk aanbrengen, en viert thans zijn nagedachtenis door een standbeeld voor hem op te richten. Doch voor een man als Paul Gerhardt is een standbeeld bijzaak; ook zonder beeld wordt hij niet vergeten, want hij heeft zich een onvergankelijke eerezuil gesticht door zijn vele liederen, waarvan sommige ook in andere landen worden gezongen. In den Vervolgbandel der Evangelische Gezangen staan enkele aan het slot, die de liefde ook van het Nederlandsche volk hebben verworven.

De meeste van zijn liederen bezingen de zaligmakende genade Gods, verschenen in Christus Jezus. Voor de kerkelijke feestdagen gaf hij zeven kerstliederen, twee adventsliederen (o. a. „Hoe zal ik u ontvangen?”) achttien lofliederen, twintig kruisliederen, enz. Vele van zijn liederen zijn vervaardigd in nauwe aansluiting aan Bijbelteksten. Het bekende gedicht „Beveel den Heer uw wegen” telt in het Duitsch twaalf coupletten, waarvan het eerste begint met *Befiehl*, het tweede met *dem Herrn*, het derde met *deine*, enz. zoodat die eerste woorden samen den tekst vormen: „Befiehl dem Herrn deine Wege und hoff' auf ihn, Er wird's wohl machen.” (Ps. XXXVII : 5.)

Dat lied is in Duitschland zeer populair, en daardoor is het ontelbare malen tot troost en verkwikking geweest voor bedroefden en beproefden. Er bestaan vele verhalen, die van uitredding spreken, waar de geloovige door dit lied tot vertrouwen was opgewekt.

Zoo woonde in een Poolsch dorp nabij Warschau een kleine boer van Duitsche afkomst, met name Dobry, een godvreezend man. Het waren zware tijden, die hij beleefde, en soms wist de boer niet, waar hij het noodige zou vinden voor vrouw en kinderen. In den winter van 1708 kwam het zóóver, dat de schuldeischers zijn zaakje aanpakten en hij van zijn boerderijtje verdreven zou worden. Vrouw en kinderen weenden, maar Dobry trachtte hen te troosten en zette eindelijk het lied in: „Beveel gerust uw wegen, Al wat u 't harte deert, Der trouwe hoede en zegen Van Hem, die 'tal regeert. Die wolken, lucht en winden Wijst spoor en loop en baan, Kan ook wel wegen vinden, Waarlangs uw voet kan gaan.”

En nog was het lied niet ten einde gezongen, of reeds kwam de hulp. Reeds eenige jaren lang had men elken winter een raaf vrijen toegang in huis gegeven, en thans tikte het dier aan het venster. Men deed open en zag met verbazing, dat het dier een gouden ring in den bek droeg. Bij nader onderzoek bleek spoedig, dat die ring toebehoorde aan koning Stanislaus. Dobry bracht den ring terug; de koning was hem zeer dankbaar, deed onderzoek en beloonde hem zóó ruimschoots, dat Dobry niet alleen zijn schulden betalen kon, maar ook zijn vervallen huis kon opknappen. En boven de nieuwe deur plaatste hij de woorden:

Meeuwen in den storm.

Een weg hebt Ge allerwegen!
Geen middel, dat U faalt!
Uw doen is louter zegen,
Uw gang met licht omstraald!

Een andere geschiedenis: Ruim honderd jaar geleden heerschte er hongernood op verschillende plaatsen in Duitschland. Iemand, die dat als kind mee doormaakte, vertelde daarvan later het volgende:

„Mijn vader was een man, die in vertrouwen op God leefde. Op een avond, dat de nood zeer groot geworden was, las hij ons de geschiedenis voor van de wonderbare spijziging, en hij merkte op, dat des Heeren arm niet verkort is, en dat Hij nog evengoed als toen helpen en spijzigen kan. Onze moeder evenwel weende en zei: „Ja, als de Heer nog maar op aarde was, en wij konden naar Hem toe gaan om hulp te halen.” Doch vader antwoordde: „De Heer is nog dezelfde. Hij heeft alle macht in den hemel en op aarde, en is met ons al de dagen.” En daarop stelde hij voor, een paar verzen van Paul Gerhards troostlied te zingen. Hij hief aan, en met een ontroerd gemoed zongen we:

„Scheep moed; zeg aan uw smarte
En zorgen goeden nacht!
Laat varen, wat uw harte
In onrust heeft gebracht.
Gij wilt toch niet regeeren
Als een die alles weet;
God blijft als Heer der heeren
Met 't hoogst gezag bekleed.”

Laat Hem besturen, waken!
't Is wijsheid wat Hij doet.
Zóó zal Hij alles maken,
Dat ge u verwondren moet,
Als Hij, die alle macht heeft,
Met wonderbaar beleid
Geheel het werk volbracht heeft
Waarom gij thans nog schreit.”

„Ik heb dikwijls die verzen gezongen, maar nooit hebben ze zulk een indruk op mij gemaakt als toen. Allen waren wij zichtbaar getroffen, en vol vertrouwen op Gods hulp gingen wij slapen.

„Den volgenden morgen in de vroege kwamen twee wagens met koren beladen voor onze woning aan, tegelijk met een brief van een kennis van mijn vader, die zeven mijlen verderop woonde. Hij schreef: „Verleden jaar, toen mijn koren door hagelslag geleden had, hebt gij mij geholpen. Thans zend ik u het koren terug met nog een kleine toemaat bovendien. Gij zult het wel kunnen gebruiken bij den hongersnood, die bij u heerscht. Ik doe niet meer dan gij mij gedaan hebt; dank dus mij niet, maar God, die mij zulk een rijken oogst schonk, dat ik ook u helpen kan.”

„Ziet gij, moeder,” vroeg vader, „dat God nog steeds dezelfde is?”

En dat juist, dat God trouwe houdt, dat is de grondtoon van Paul Gerhards troostliederen. Daarom worden ze nog altijd gaarne gezongen, en daarom huldigt Duitschland in hem één zijner grootste liederdichters.

(Naar het Duitsch van Dr. E. D.)

A. L.

Brieven uit Amerika.

(Vervolg en Slot van brief XIV.)

Een andere soortgelijke lunch werd gegeven bij Mrs. H. S. kleindochter van Harper, den beroemden oprichter van *Harper's Weekly*, eenige erfgenamen van zijn enorm fortuin en prachtige verzameling schilderijen en oudheden, die zij zelve, op hare reizen door zoowat alle landen der aarde, heeft aangevuld. Haar huis, een der voornaamste in Rochester, gelijkt een museum; 't eenige wat ontbreekt is een catalogus. Het meest van alles bewonderde ik een kast met oud ivoren snijwerk, voornamelijk kerkelijke kunst uit Spanje en Italië, oude gebedenboeken, crucifixen, dyptieken, tryptieken, enz.

's Avonds een zendingsmeeting van jonge meisjes in een Baptist Church bijgewoond, waar Mrs. Waterbury sprak. Het was aardig haar met zooveel geestdrift over haar pas volbrachte reis in Holland te hooren spreken.

Doch wat véél meer mijn aandacht trekt, is het gemak en de tact, waarmede het bestuur — de meisjes zijn zeker niet ouder dan 25 jaar — deze vergadering van 3 à 400 personen leidt. De presidente opent de vergadering met gebed — een ander leest een gedeelte uit den Bijbel voor, weer een ander doet eenige mededeelingen en leidt Mrs. Waterbury met een enkel woord in — alles loopt vlot van stapel, is keurig in den vorm, nergens een zweem van verlegenheid. Doch ik zeide het u reeds, de Amerikaan, onverschillig of ge met een man, een vrouw, een jong meisje of een kind te doen hebt, is geboren voor het publieke leven.

Men verzocht mij iets te vertellen van wat jonge meisjes in Holland voor de zending doen, en is het wonder, dat men voor een publiek van jonge meisjes, dat zulk spreken blijkbaar zoo iets gewoons vindt en daarbij zoo belangstellend en weinig critisch is, in een vreemde taal en onvoorbereid als vanzelf doet, waartegen men in zijn eigen land, en voorbereid, als iets moeilijks op zou zien? De Amerikaansche geest werkt aanstekelijk.

De Rochester-dagen — en weken — snellen voorbij. De uitgebreide vriendenkring van Mrs. Mason neemt mij op als een hunner. Het heerlijke najaarsweer, Rochesters mooie omstreken — de hartelijke vriendschap onderling, de vele uren van rustig samenzijn met mijn interessante gastvrouw, de herinnering, die Rochester in vele huizen en harten bewaart aan het bezoek en het spreken van mijn vader voor de Wormen College Club, alles draagt er toe bij, mijn verblijf in Rochester tot een der aangenaamste van mijn reis in Amerika te maken.

Hier en daar doe ik uit wat ik in die dagen in mijn dagboek noteerde een keus:

„Een der aardigste en merkwaardigste uitnodigingen, die ik te R. had, was een lunch en *famille* bij Mr. and Mrs. Robinson. Hij is een der eerste Amerikaansche schrijvers over „Civil Art,” en heeft over dit onderwerp verscheidene boeken gepubliceerd. Een ongeneeslijk keelgebrek maakt, dat hij haast niet spreken kan, een dubbele beproeving voor iemand als hij, die anders in Amerika en Engeland lezingen zou kunnen houden, en dit nu altijd weigeren moet. Mrs. Robinson is van Hollandsche afkomst. Haar moeder heet Pruyn, geb. Bogaert en woont in Albany. Mrs. R. spreekt geen Hollandsch meer, maar is, naast haar man, op niets zoo trotsch als op haar Hollandsche afkomst.

Er is iets aandoenlijks in haar verhouding tot haar man. Zij leeft geheel voor hem en voor zijn werk. Als hij een boek schrijft, leeft zij er net zoo in als hij, helpt hem de proeven corrigeeren, enz. Diep voelt zij voor hem de groote teleurstelling, die hij ondervindt door zijn spraakgebrek; in alles ondervangt zij hem en voorkomt zijn minste

wenschen. „Wat kan ik voor hem doen, dan altijd zóó voor hem te leven, dat hij 't minste voelt?” zeide zij.

Voor de lunch had zij, zooals zij 't noemde, „oliecooks” gebakken, een oud Hollandsch recept van haar familie. Haar zilverkast was vol oud-Hollandsch porcelein en zilver, sommige voorwerpen met opschriften, waarvan zij de beteekenis niet begreep. Ik moest alles vertalen en uitleggen. Heel mooi was o. a. een zilveren theebus met in bas-relief voorstellingen van het beleg en het ontzet van Leiden, dragende het jaartal 1574. Hoe zag ik in mijn gedachte de Hollandsche huisvrouwen uit de 17^e eeuw, vóór zij de toen nog zoo verre en gevaarlijke reis naar het onherbergzame, vreemde land ondernamen, met liefde en zorg de kostbare, oude schatten inpakken en meenemen naar het nieuwe vaderland — met welk een eerbied en devote herinnering zag ik ze overgeleverd van geslacht op geslacht, de theebussen en theezeefjes en theeschepjes, de roomlepels en suikerstrooiers, de blauwe en roode kommen en koppen, tot ze eindelijk, vervreemd van land en omgeving, als reliquieën, met onleesbare opschriften, waarvan men zelfs het gebruik is vergeten, bij andere rariteiten in de pronkkast terechtamen. Maar welk een genot, in een up to date modern Amerikaansch huis zulk een mooi, oud, intiem stukje Hollandsche historie weer te vinden.”

„Ik verbaas de Rochester dames zéér door te fietsen. De Amerikaansche, niettegenstaande haar onafhankelijkheid, en haar zin voor publieke actie, op niets zoo tuk als op het handhaven van het vrouwelijke en *ladylike* in haar bestaan, heeft het fietsen als zijnde „onvrouwelijk” afgeschaff. En nu fietst ook, echt Amerikaansch, niemand meer. Een doktersvrouw in Rochester waagt het nog de openbare meening te trotseeren, en ik ben nog Hollandsch genoeg, om haar op tochtjes door Rochesters omstreken te vergezellen. Maar o, die wegen! Bij iederen hort en stoot krijgt men meer 't heimweh naar Hollands gladde grintwegen. Eigenaardig, dat dit deel van 't publieke leven hier nog zoo braak ligt. Zegt men dit tegen de Amerikanen, dan beamen zij dit volmondig, maar voegen er onmiddellijk bij: *But we are improving them, and we are going to do better still.* ¹⁾ Er zit hier een onverstoortbaar optimisme in de lucht.”

„Een uitnodiging, om voor de *Travellers Club* te spreken moest ik, naar het oordeel mijner gastvrouw, eenvoudig aannemen. Amerika ontvangt den vreemdeling schitterend, maar ge maakt als 't ware uw digestie-bezoek, door voor een club te spreken. Vooral zoo ge uit Holland zijt, een land van welks historie, schilderkunst en eigenaardige zeden, en vooral van welks koloniën men in Amerika nooit genoeg hooren kan — ontspringt ge den dans niet. Zulk een verzoek te weigeren zou gelijk staan met een gelegenheid van de hand slaan, om een kleine vriendelijkheid terug te bewijzen. Ik neem dus aan.

De *Travellers Club* in Rochester is een van de vele dames-clubs aldaar, trouwens een typisch Amerikaansch verschijnsel. De Amerikaansche vrouwen, er altijd op uit zich te ontwikkelen, vereenigen zich tot dat doel in clubs.

Dames met grijze haren, moeders van groote gezinnen, grootmoeders — geen Amerikaansche vrouw, die ook maar eenigszins op ontwikkeling gesteld is, voelt zich ooit te oud of heeft het ooit te druk, om lid van minstens één club te zijn. Men heeft clubs voor allerlei doeleinden, letterkundige, sociale, Fransche, Duitsche, Italiaansche clubs, kunst-clubs, Maandag-clubs, Dinsdag-clubs, enz. Er wordt een bestuur gekozen, dat de werkzaamheden regelt, en een comité, uit de knapsten bestaande, dat het program van studie, dat keurig gedrukt aan de leden wordt rondgezonden, vaststelt. Ieder dezer leden heeft eens in 't studiejaar een *paper* voor te lezen, d. w. z. een voordracht te houden over een of ander onderwerp, op het studie-program voorkomend. Na afloop wordt het voorgelezene door vragen en discussie verder uitgewerkt. Zoo is *en gros* de wijze, waarop de meeste clubs werken.

¹⁾ Maar wij verbeteren ze reeds, en wij zullen 't nog wel beter doen.

De *Travellers Club* „reist rond.” Ieder jaar een land. Het land in studie wordt van alle zijden bekeken. Aardrijkskunde, geschiedenis, letterkunde, kunst, mannen en vrouwen van beteekenis, hedendaagsche zeden en bewegingen — alles krijgt een beurt.

Om u een idee te geven, hoe zulk een club werkt, weet ik niet beter te doen, dan het program van de *Travellers club* van verleden jaar, toen de Nederlanden aan de beurt waren, voor u af te drukken.

Het program, dat vóór mij ligt, is een boekje, met blauwen inkt op oud-Hollandsch papier gedrukt; het titelblad vertoont een teekening van een groepje Hollandsche huizen met molen, hierom geslingerd eenige tulpen.

Ik volg het program op den voet.

De herleving der Vlaamsche kunst, 1600—1700, „het heldentijdperk.” ¹⁾

Biografische schets van Rubens.²⁾
Rubens' meesterwerk — De afname van het Kruis.
Verschil tusschen Vlaamsche en Italiaansche schilderkunst.
Jakob Jordaens.
David Teniers.
Vlaamsche schilderkunst.

Geschiedenis.

Het leenstelsel in Holland.
Uitwerking van de Kruistochten op de Nederlanden.
Margaretha van Parma en Kardinaal Granvelle.
De Graven Egmond en Hoorn.
Alexander Farnese, Hertog van Parma.
De beide Spinola's.
Lezing uit „De Lelie van ons Vorstenhuis.”

Rotterdam.

Oorsprong en Geschiedenis.
Boompjes; Grachten en Bruggen; Straattooneelen.
Zeden en Gewoonten van het Volk.
Markten.
Kerk van St. Laurentius; Museum-Booymans.
Vergelijking tusschen Erasmus en Maarten Luther.
Boekbespreking „Het Klooster en de Haard.”

Letterkunde.

Folk Lore.
Anna Bijns.
De Elseviers.
Scholen en Universiteiten van Holland.
Hollandsche humor.
Jakob Cats.
Vondel.
De Novelisten — Hendrick Conscience; Wolff en Deken.
Lezing — „Nick van Staun.”

Delft.

Boottocht van Rotterdam naar Delft.
Geschiedenis.
Oude Kerk; Nieuwe Kerk.
Overzicht van het Huis van Oranje.
De Polytechnische Hoogeschool.
Delftsch aardewerk.
Lezing — „De legende van St. Nikolaas” uit Hans Bunker.
Kerstfeestviering.

Zeeland en de Zuiderzee.

Zeeland.
De Zuiderzee — De doode steden.
Lezing uit „De Lelie van ons Vorstenhuis.”
Broek in Waterland.
Zaandam.
Beroemde Hollandsche en Vlaamsche vrouwen.
Toestanden op arbeidsgebied.
„Landjuweelen.”

Haarlem.

Algemeene beschrijving.
De kathedraal.
De groote zee.
Het stadhuis.
Frans Hals.
Ostade-Ruysdael.
Laurens Jansz. Koster.
Lezing — „Een lek in den dijk.”

¹⁾ De vetgedrukte hoofden geven het onderwerp voor den middag aan.

²⁾ Iederee alinea met kleine letter geeft een onderwerp aan door een der leden te behandelen.